

2010:47

Övraby mölla

- utvändig renovering samt lyft och lagning av kuggkrans

Antikvarisk medverkan, 2010

Ingela Blomén i samarbete med Helene Stalin Åkesson

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2010:47

Övraby mölla

- utvändig renovering samt lyft och lagning av kuggkrans

Antikvarisk medverkan
Övraby socken
Tomelilla kommun
Skåne län

Ingela Blomén

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.m.se

© 2010 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2010:47
ISSN 1651-0933

Omslagsfoto: Författaren
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

Övraby mölla – utvändig renovering samt lyft och lagning av kuggkrans

Innehåll

Inledning	5
Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Administrativa uppgifter	6
Byggnadshistorik med relevans för ärende.	6
Föreningens förmedlande insatser	7
Utförda åtgärder	9
Ursprungligen föreslagna åtgärder	9
Använd metod	10
Kompletterande åtgärder	10
Skadeorsak	11
Använd metod	12
Avvikelser från handlingarna	14
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	14
Iakttagelser under renoveringen	15
Källor	17
Tryckta källor	17
Muntliga källor	17
Hemsidor	17

Övraby mölla sedd från öster en stormig septemberdag.

Inledning

Den antikvariska medverkan vid renoveringsarbetet på Övraby mölla är utförd av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne på uppdrag av föreningen Övraby mölla. Eftersom möllan är byggnadsminne sedan 1976 ställer Länsstyrelsen krav på att renoveringsarbeten utförs under antikvarisk medverkan. Dokumentationen består av foton, minnesanteckningar från byggmöten samt iakttagelser på plats. Antikvariskt medverkande har varit arkitekt SAR/MSA Ingela Blomén i samarbete med byggnadsantikvarie Helene Stalin Åkesson.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Byte av papp på hättan, byte av brädor på omgången, byte av fönster samt lyftning och lagning av kuggkransen, det vill säga att med hjälp av domkraft lyfta hättan så att vertikalstöd med block som flyttats ur sitt läge åter kan sättas på plats. När kuggkransen förflyttades ur sitt läge skadades den och en del av kransen måste ersättas.

*Innan renoveringen;
över, papptäckning och fönster
under, murkna brädor på omgången*

*över, börn utan papptäckning
under, kuggkrans med roulette*

Administrativa uppgifter

Objekt:	Övraby mölla, Övraby 7:2
Socken:	Övraby socken
Kommun:	Tomelilla kommun
Länstyrelsens beslut:	434-75916-09, 432-4844-10
Regionmuseets dnr:	K12.20-505-09, 1172
Byggherre/beställare:	Föreningen Övraby mölla
Entreprenör:	Ingemars Bygg, Tomelilla
Antikvarisk medverkan:	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Lund genom arkitekt SAR/MSA Ingela Blomén
Byggtid:	Juni-juli 2010
Slutbesiktning:	2010-07-06
Tillkommande arbete, slutbesiktning	2010-09-21

Byggnadshistorik med relevans för ärende.

Väderkvarnarna genomgick under årens lopp en imponerande teknisk utveckling, hättkvarnar kom till genom att man byggde samman vingar, drivaxel och drivhjul

i en hätta som kunde vridas ovanpå en fast byggnad. Eftersom endast hättan behövde vridas var hättkvarnarna lättare att ställa in i rätt vindriktning än stubbamöllorna. De kunde dessutom byggas mycket större eftersom bara en liten del av kvarnen behövde vara vridbar.

Holländaren ursprung är troligen Medelhavsområdets hättkvarnar. Säkert är att holländaren utvecklats ur en mindre tornkvarn men den nya typen, holländaren, finns inte belagd förrän i 1500-talets Holland. Den holländska kvarntypen spred sig över Europa i olika versioner och blev den effektivaste och mest spridda mölletypen i hela Västeuropa. Troligtvis kom den till Skåne vis Tyskland och Danmark.

Övraby mölla är en så kallad holländare, byggd 1887. I kulturmiljön kring möllan ingår också möllebostaden och en mindre ekonomibygnad. I historiskt perspektiv har möllan en särställning i förhållande till andra skånska möllor, eftersom Övraby mölla är den som varit i drift längst. Här maldes mjöl på kommersiell basis ändå fram till 1974. Historien skiljer sig på ytterligare en punkt, nämligen att föreningen Övraby mölla bildades år 1975, vilket gjorde att man kunde ta över möllan direkt när produktionen lades ner.

Tack vare att möllan aldrig lämnades åt sitt öde har föreningens medlemmar fångat upp mycket av dess autenticitet. Föreningen har sedan man tog över möllan svarat för flera restaureringsinsatser samt löpande underhåll.

Övraby mölla byggnadsminnesförklarades den 10 maj 1975. Möllan ingår dessutom i Länsstyrelsens kulturmiljöprogram för särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne. Där utgör Övraby mölla en del av det område som rubriceras Högestad – Östra Ingelstad. Man lyfter särskilt fram möllans betydelse för landskapsbilden och att den vittnar om traktens långa historia inom spannmålsproduktionen.

Föreningens förmedlande insatser

Utöver det praktiska arbetet med möllan svarar föreningen för flera, årligen återkommande, förmedlande insatser. Här kan nämnas tre mölledagar. Den första äger rum den i slutet av maj och samordnas med andra arrangemang i trakten. Under den andra mölledagen i början av juli, ingår Övraby mölla som en av alla öppna möllor under Möllornas dag. I början av augusti arrangerar föreningen ytterligare en mölledag. Dessutom firas midsommar vid möllan med musik och medhavd picknick. Under årets övriga dagar visas möllan enligt överenskommelse med föreningen.

Den gamla pappen på bölet är borttagen

Det nytillverkande fönstret och det omlagda bölet

Utförda åtgärder

Ursprungligen föreslagna åtgärder

Anledning till den utförda renoveringen är naturligt slitage. Med tiden har skador uppstått på den befintliga takpappen, framför allt på syd- och västsidorna som är värst utsatt för väder och vind.

De åtgärder som ursprungligen föreslogs var; omklädning med underlagspapp och ytpapp på en sida av bölet på en yta motsvarande ca 40 m². Det var entreprenören som föreslog att underlagspapp skulle användas, eftersom möllan idag inte används aktivt och underlagspappen utgör ett extra skydd mot eventuellt läckage. Regionmuseet anser att detta var motiverat.

Vid ett möte 15 januari visade entreprenören olika typer av ytpapp. Det visade sig att Mataka MB 187 var den produkt som förutom sina egenskaper även kulörmässigt bäst överensstämmer med befintlig takpapp.

Pappen har spikats med pappspik. Det här gjorts i dubbla rader för att pappen ska fästa ordentligt på bölet. De dubbla raderna anser Regionmuseet är befo-gade med tanke på den stora yttre påverkan.

Entreprenören har även använt skarvlistremsa som ökar tätheten mellan pappvåderna.

Plåtdetalj

Använd metod

Både underlags- och ytpapp har lagts i våder med samma dimension som befintlig papp. Arbetet har inte varit möjligt att utföra förrän under försommaren, eftersom dygnsmedeltemperaturen inte ska understiga 10°C och luftfuktigheten inte vara alltför hög om resultatet ska bli bra.

Kompletterande åtgärder

Förutom de ovan nämnda från början avsedda arbetena, behövdes även följande åtgärder vidtas.

Två av de pappklädda hörnen på sockeln, som ingår i segelbanan, behövde kompletteras med ny takpapp eftersom den befintliga pappen uppvisade sprickbildningar. Sprickorna var såpass omfattande att det inte räcker med tjärstrykning för att få dem täta. Hade de inte åtgärdats fanns det risk för att fukt skulle komma att gå ner i murverket. Det kan på sikt orsaka frostsprängning.

Den sida av bölet som lags om har tre fönster. Vid den årliga översynen upptäcktes att det nedersta var i så dåligt skick att det behövde bytas och ersättas med ett likadant. Fönstret uppvisade rötskador i såväl båge som karm. Skadorna

Hörn omlagt med ny papp

Bit av kuggkransen som nu ersatts

var av den omfattningen att lagning genom iskarvning inte kunde rekommenderas. Det nya fönstret har föreningen tillverkat, med material, dimensioner och ett utförande som överensstämmer med det gamla. Fönstret är målat med vit, äkta linoljefärg.

Kompletterande plåtarbeten behövde utföras eftersom det sitter en mindre takplåt i anslutningen mellan papp och karm. Hur dessa skulle komma att lösas i detalj fick anstå tills att den befintliga takpappen tagits bort och det nya fönstret var på plats. Principen var dock att det skulle utföras på samma vis som befintliga plåtarbeten, vilket också skedde.

Vid det tidigare nämnda byggmötet den 14 juni 2010, upptäcktes att kuggkransen flyttat sig ur sitt läge samt att en bit av kransen gått av, den hittades på golvet. Eftersom en mindre summa av de erhållna medlen återstod lovade entreprenören Ingemar Svensson att skaffa fram en ny bit krans liknande den gamla och se till att kuggkransen åter hamnar i sitt rätta läge. Får att kunna göra detta var han tvungen att invänta ostliga vindar så att möllan ställer sig i ett så fördelaktigt läge som möjligt. Det var därför nödvändigt att skjuta dessa åtgärder på framtiden.

De utfördes under juli månad 2010. Slutbesiktning genomfördes av antikvariskt medverkande från Regionmuseet tillsammans med föreningens ordförande Bo Larsson den 21 september 2010.

Skadeorsak

Övraby mölla är en så kallat självvridande vindmölla, detta betyder att hättan vrids sig automatiskt med hjälp av en så kallad vindrosett. Denna ser ut ungefär som en vindsnurra men är i själva verket ett litet vindhjul monterat på hättans baksida, vinkelställt mot vingarna.

Kuggkrans och roulett

Genom en kuggväxel är vindrosetten avsluten till kuggkransen (vridkrans) i hättan. I vridkransen är en karmring av järn monterad och denna är förbunden med vindrosetten via en utväxling och kamhjulet. Så fort vinden ändrar riktning börjar rosetten snurra och vrida hättan genom att långsamt dra hättan runt tills vingarna åter står rakt mot vinden. När ingen vind längre påverkar, stannar vindhjulet.

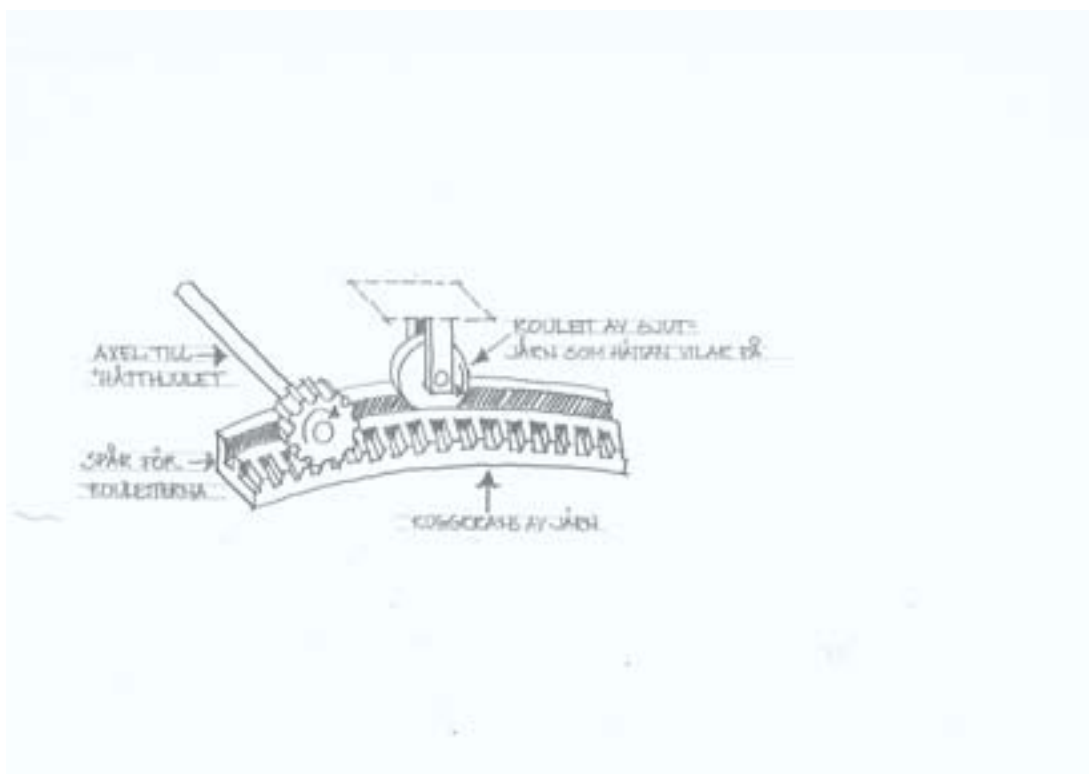
Anledningen till att kuggkransens gått sönder är troligen att hättan lyft, detta kan ha hänt vid kraftig blåst samtidigt som vingarna stått i ett sådant läge att de utgjort ett rejält vindfång. När vinden blåst över och hättan fallit ned igen har den landat på "fel" plats, ur sitt normala läge. Kransen träffades med stor kraft och detta orsakade sprickbildning som i sin tur lett till att en bit av den lossnade. Denna hittades senare liggande på golvet.

Använd metod

När vinden blev fördelaktig och vingarna placerade sig diagonalt från det skadade stället på kransen hättan lyftes upp med hjälp av domkraft. Kransen frigjordes och entreprenören kom åt att byta ut det skadade godset. Det skadade partiet ersattes med en begagnad "reservdel". Om man har tur, finns det *hos Föreningen skånska möllor* ett reservdelslager från kvarnar som inte längre är i drift. I det här

Detalj som visar slitage på kuggkransen innan lagningen

Detalj som visar hur kuggkransen fungerar

Roulett som "spårat ur"

Den så kallade åttakanten som rouletten fästs vid

fallet har det skadade partiet ersatts med en snarlik del. Den nygamla delen fästes med rejäla skruvar och är på samman vis som resten av kuggkransen är förankrad i den underliggande konstruktionen.

I samband med att kuggkransen lyftes flyttades den tillbaks i rätt läge. Allt ser mycket bra ut idag och möllan fungerar åter som den ska.

Avvikelser från handlingarna

Ett antal rötskadade brädor på omgången under de omklädda hörnen på sockeln har ersatts med virke som föreningen redan hade i sin ägo. Beslutet att byta ut dessa tog vid byggmötet den 14 juni 2010, närvarande var då föreningen ordförande Bo Larsson, entreprenören Ingemar Svensson samt från Regionmuseet Ingela Blomén och Helene Stalin Åkesson. Denna åtgärd har inte medfört några extra kostnader däremot har säkerheten för allmänheten förbättrats. Det ansågs vara lämpligt att byta dessa brädor innan hörnen lades om med ny papp eftersom det förenklade att vidta båda åtgärderna samtidigt.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

De åtgärder som utförts av Ingemars Bygg är väl utförda. Den nya pappens kulör och struktur harmonierar väl med den befintliga. Ny papp är helt naturligt något

Den nya pappen på hörn och böle samt nya brädor på omgången

mörkare än den gamla eftersom den ännu inte utsatts för väder och vind. Utförandet stämmer överens med det som överenskommits, våderna är av samma bredd, pappen är spikad med dubbla rader pappspik både på bölet och på de pappklädda hörnen på sockeln.

Det nya fönstret är utfört med det gamla som direkt förlaga och smälter väl in, detsamma gäller plåtarbetena i anslutning till fönstret.

Lagningen av kuggkransen är även den väl utförd. Kuggarna på den del som ersatts har marginellt andra dimensioner, detta är dock inget man uppfattar med blotta ögat. Skruvarna som den förankrats med är av samma dimension som befintliga.

De företagna åtgärderna har utförts på ett sätt som både ökar möllans värde och förlänger dess livslängd.

Iakttagelser under renoveringen

Upptäcktes att en del av brädorna på omgången var i dåligt skick och behövde bytas ut, att kuggkransen hoppat ur sitt läge samt att en bit av densamma lossnat och behövde ersättas.

Beslutet att vidta de här åtgärderna togs direkt på byggmötet den 14 juni och genomfördes omgående när entreprenören ändå var på plats. Det gick snabbt

Omgången efter renoveringen sedd underifrån

och kostnaden blev låg. Detta visar på vikten av en rak och bra dialog mellan de inblandade parterna.

Källor

Tryckta källor

- Broomé, Nils och Magnusson, Sven-Erik: *Övraby Mölla, Skånska vattenkvarnar och vädermöllor*, Skånes Hembygdsförbund Årsbok 1980, eget förlag, 1980
Granberg, Terje: *Hättkvarnar i sydöstra Skåne*, Illugraphic; 2008
Johansson, Carita: *skånska möllor – väderkvarnar i Skåne*, eget förlag, 2003

Muntliga källor

- Bo Larsson, ordförande i Föreningen Övraby mölla
Ingemar Svensson, Ingemars Bygg, Tomelilla

Hemsidor

- <http://www.lansstyrelsen.se/skane/amnan/Kulturmiljo/>, 2010-07-01

Lund 2010-10-06

Ingela Blomén

Regionmuseets rapportserie 2010

Kulturmiljö

1. Vä 2:107, Vä sn, FU, Anders Edring, 2009
2. Villa Petterssons trädgård – en restaurering, Svalöv sn, AK, Anna Rabow, 2008
3. Marsvinsholms slott – renovering av balustrader, Balkåkra sn, AK, Kristina Nilén, 2008
4. Gravfältet i Färlöv, Färlövs sn, FU + UN, Tony Björk, 1995 – 2005
5. Glimmebodagården – taktäckning, Brösarps sn, AK, Emelie Petersson, 2009
6. Gylstorp. Medeltida odlingslämningar i Visseltofta sn, FU, Tony Björk & Brita Tronde, 2009
7. Väsby kyrka. Bland taklagare och takläggare, Väsby sn, AK, Petter Jansson, 2009
8. Odyssé längs Skånes kuster. Kust och Historia i Skåne. Bertil Helgesson, 2010
9. Övedskloster – restaurering av terrassmuren, Öved sn, AK, Kristina Nilén, 2007-2008
10. Stångby kyrka – utvändig renovering, Stångby sn, AK, Cecilia Pantzar & Kristina Nilén, 2005-2006
11. Kristianstads station – antikvarisk förundersökning, Kristianstad, AF, Emelie Petersson & Heikki Ranta, 2010
12. Allhelgonakyrkan i Lund – utvändig restaurering etapp I, Lunds socken, AK/AM, Petter Jansson, 2009
13. Hotade arter och byggnader –tips och råd vid byggnadsvård. PJ, Nils-Otto Nilsson & Åsa Jakobsson, 2009-2010
14. Människan och landskapet –Metodutveckling, etnobiologi för kulturmiljövård. PJ, Åsa Jakobsson, Anki Karlsson & Cissela Olsson, 2010
15. Vrams Gunnarstorps slott – utvändiga arbeten, Bjuvs sn, AK, Emelie Petersson, 2009
16. Ballingstorpsgården, Kviinge sn, AK, Emelie Petersson, 2010
17. Renovering av stenvalvsbro vid Öveds kloster, Öved sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
18. Mörarps kyrka – invändig renovering och konservering, Mörarps sn, AK, Lotta Eriksson, 2010
19. Tullstorpsåprojektet, Trelleborgs kn, KA, Bertil Helgesson & Cissela Olsson, 2010
20. Örnanäs – arbeten 2009 – 2010, Örkened sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
21. Örtofta slott vid Bråån – kulturhistorisk utredning i samband med våtmarksprojekt, Örtofta sn, Kristina Nilén, 2010
22. Övedsklosters alléer. Öveds sn, PJ, Patrik Olsson, 2010
23. Sporrakulla gård 2010 – tak- och timmerarbeten, Glimåkra sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
24. Gamla begravningsplatsen i Kristianstad, Kristianstad sn, DK, Lotta Eriksson, 2010
25. Tomelilla Byagård – takarbeten 2010, Tomelilla sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
26. Tomelilla Byagård – fasadarbeten 2010, Tomelilla sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
27. Silversmedjan Kv Vapenbrodern 8, Kristianstad, Kristianstads sn, AK Katarina Olsson, 2008
28. Fjälåstorps småskola – ommålning av fasad, AM, Helene Stalin Åkesson, 2010
29. Bälteberga Korsvirkeshuset – utvändig renovering, Ottarps sn, AK, Kristina Nilén, 2008-2009
30. Ilstorps kyrka – fönsterarbeten, Ilstorps sn, AK, Lotta Eriksson, 2009 – 2010
31. Heliga Trefaldighetskyrkan – tillbyggnad och invändig ombyggnad, Kristianstad sn, AM, Lotta Eriksson, 2009 – 2010
32. Norra Mellby kyrka – renovering av vapenhusets tak, Norra Mellby sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
33. Lunds domkyrka – ändring av västportalens trappa, Lund, AM, Heikki Ranta, 2010
34. Övedskloster – förändringar vid trädgårdskanalen, Öveds sn, AK, Kristina Nilén & Lars Salminen, 2009-2010
35. Östra Karup kyrkogård, Östra krup sn, DK, Lotta Eriksson, 2010
36. Blåherre mölla – en kvarnmiljö för möten mellan då och nu, Maglehems sn, BMU, Ingela Blomén, Helen Carlsson & Helene Stalin Åkesson, 2009 – 2010
37. Mejeriet Skarhults gods – takrenovering, Skarhult sn, AM, Kristina Nilén, 2010
38. Saltkokningshuset - utvändig ommålning, Karlskrona, AM, Emelie Petersson, 2010
39. Glimmebodagården, Brösarps sn, AM, Emelie Petersson, 2010
40. Smedtorpet, Hässleholm sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
41. Tobaksmonopolet 2010 – fasadrenovering, Fjälkinge sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
42. Ballingstorps trädgårdar, Kviinge sn, DK, Cissela Olsson, Emelie Petersson & Brita Tronde, 2010
43. Södra Mellby mölla – tre vingar och en vingbalk, Södra Mellby sn, AM, Helene Stalin Åkesson, 2008-2010
44. Bondrumsgården 2010, Fågeltofta sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
45. Torsebro krutbruk 2010 – murnings- och snickeriarbeten, Färlöv sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010
46. Ekestad folketspark – arbeten i fyllecellerna, Österslöv sn, AM, Jimmy Juhlin Alftberg, 2010

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AU- arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD- murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD- byggn-ark-dokumentation

47. Övraby mölla – utvändig renovering samt lyft och lagning av kuggkrans, Övraby sn, AM, Ingela Blomén, 2010

